

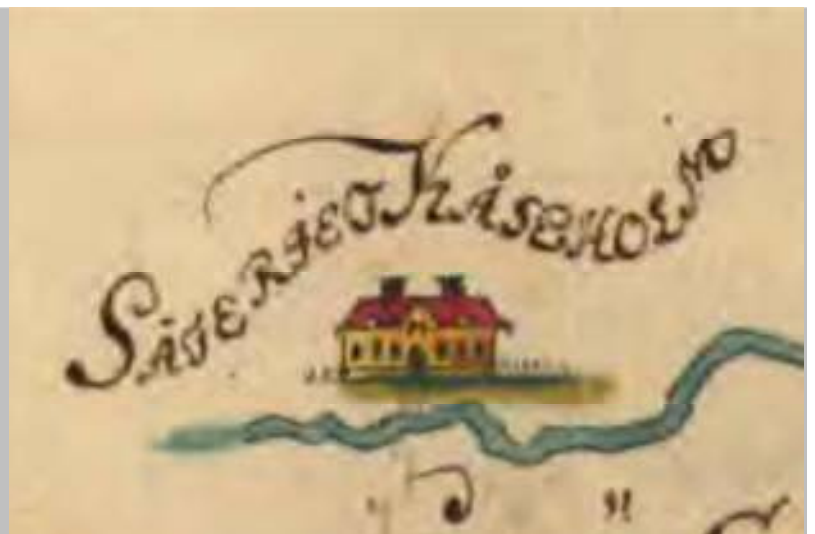

2014:24

Kåseholm

Natur- och kulturvården – en översikt

Cissela Olsson

Regionmuseet
Kristianstad
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2014:24

Kåseholm

Natur- och kulturvärden – en översikt

Tryde socken, 1130
Tomelilla kommun
Skåne län

Cissela Olsson

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx, Fax 046 – 15 80 39

www.regionmuseet.se

© 2012 Regionmuseet Kristianstad / Landsantikvarien i Skåne
E-rapport 2014:24

Omslagsfoto: Detalj ur karta över Ramsåsa fälad, Ramsåsas n, år 1767, lantmäteriet.
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

KÅSEHOLM

Innehåll

Inledning	5
Kåseholms äldsta historia	5
Kåseholm och skiftena	8
Kåseholm under 1900-talet	11
Dagens Kåseholm	14
Gårdsmiljön	14
Landskapet	15
Kåseholm i inventeringar och program	18
Forn- och kulturlämningar	18
Kulturminnesvårdsprogram	18
Åtgärdsprogram för landskapsvård	18
Kulturlandskapsinventering	18
Bevarandeprogram	20
Från Bjäre till Österlen	20
Naturvårdsprogram	21
Ängs- och betesmarksinventeringen - TUVÅ	22
Skyddsvärda träd - Trädportalen	22
Sammanfattning	24
Källor	25
Kartmaterial	25
Litteratur	25
Digitalt material	26
Muntliga uppgifter	26

Kåseholm ligger i Tomelilla kommun.

Kåseholm. Karta från eniro.se.

Inledning

Denna studie av natur- och kulturvärden kring Kåseholm är utförd av Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne på uppdrag av fastighetsägaren Håkan Jeppson. Fältarbete, arkivstudier och rapportskrivning utfördes under juni månad 2014. Inventering samt rapportskrivning har utförts av antikvarie Cissela Olsson

Kåseholms säteri är beläget i Tomelilla kommun och har historiskt haft marker i både Tryde och Ramsåsa socknar och i såväl Ingelstads som Färs härad. Kåseholm gränsar idag till byarna Tryde, Ramsåsa, Vanstad och Hörjel. Den gamla länsgränsen mellan Kristianstads och Malmöhus län har varierat över tid. En period gick länsgränsen rakt genom gården så att mangårdsbyggnaden låg i Malmöhus län och ekonomibyggnaderna i Kristianstads län. Kåseholm ligger samtidigt i en kulturgeografisk gränstrakt mellan den uppodlade slättbygden som tillhör Österslätt och den mer kuperade skogs- och mellanbygden på sluttningarna ner mot Trydeån.

Kåseholm omfattar idag 208 ha åker, betesmark och skog. Jordbruket är utarrenderat till flera olika lantbrukare i trakten. I mangårdsbyggnaden bedrivs sedan några år tillbaka hotellverksamhet.

Kåseholms äldsta historia

På 1620-talet uppmanas prästerna av kungen att redovisa situationen i sina pastorat, framförallt vilka fornlämningar som finns men även allmän information om byar och gårdar. Enligt dessa så kallade prästrelationer från år 1624 består Tryde socken av: *ingen herrgård, tre byar, Tryde, Selføe (Sälshög) och Effryett (Everöd)*. Sätessgården Kåseholm finns således inte ännu. Socknen innehåller två kvarnar, Trydemölla och Sälshögs mölla. Slutligen nämns också *”en liden Bj Tommerlille”*, som år 1628 ligger öde med undantag av två gårdar. Tomelilla kom att expanderar några hundra år senare i samband med järnvägsutbyggnaden under andra hälften av 1800-talet. Från Ramsåsa socken redovisar prästrelationerna Ramsåsa by och en mölla som kallas Fulesangs-Mølle (Fåglasång).

År 1647 bildas Kåseholm som säteri, det vill säga gården befrias från skattskyldighet. Vid denna tid finns fru Pernilla Kaas och Johan Urne på herrgården och det är troligtvis från henne Kåseholm har fått sitt namn. Dessförinnan var gården benämnd Trydegodset eller Ryngetorp. Förutom Kåseholm tillkommer flera sätessgårdar i sydöstra Skåne under perioden 1500-1700-talen, såsom exempelvis Kronovall, Kristinehov och Övrabyborg.

Första skriftliga belägg för Kåseholm härrör från år 1671 då det skrivs *Kåseholm*. I Jordeboken från samma år finns *Kåseholms Sätte Gårdh* angivet. På Gerhard Buhrmans karta över Skåne, som framställs år 1684 som en av de första

Utdrag ur Gerhard Buhrmans karta, från år 1684.

svenska kartorna efter införlivningen med Sverige, syns Kåseholm utmärkt med samma stavning som idag. Kåseholm ligger i ett gränsområde mellan slätt- och skogsbygd. Trädgränsen ser ut att gå i höjd med Kåseholm i norr och Fyledalen i väster. Skogen domineras vid den här tiden av bok. Den rika förekomsten av bokskog tyder på att alunbrukets verksamhet ännu inte drabbat skogsområdena kring Tryde i någon större utsträckning. Det är först år 1686 som den sk Verkalinjen inrättas. Enligt denna är ”*alla skogsägare som bo 2 mil när bruket, utom frälsegårdar och kyrkan, äro förbundna att hit sälja all sin ved*”.

Kåseholms säteri finns schablonartat utritat på en geometrisk avmätning över Vanstad by upprättad år 1729. Detta är den äldsta kända noteringen av Kåseholm på en lantmäterikarta. Förutom gårdens placering, framträder inägo gränsen i form av en gärdesgård. Denna utgjorde gräns mellan den omgivande utmarken som betades och inägornas åker och äng. Utmarken i norr är obebyggd och utgörs av lövskogsbeväxta backar.

I lantmätare Lorents Gillbergs beskrivning av Kristianstads län år 1767 ingår Kåseholms säteri i Tryde socken. Förutom Kåseholm utgörs socknen av byarna Tryde, Sälshög och Tomelilla. Många av gårdarna och gatehusen tillhör Kåseholm, men några ligger under Örup. Förutom säteriet finns 46 hemmansbrukare. Enligt beskrivningen har gården ett corps de logi och en flygelbyggnad

Kåseholms säteri är schablonmässigt markerat på 1729 års karta över Vanstad.

uppförd av korsvirke i en våning med tak av tegel. Ladugården består av tre korsvirkeslängor täckta med halm. Den tillhörande trädgården framför mangårdsbyggnaden beskrivs som rymlig och under nyanläggning. Till gården finns fiske av gäddor, rudor och abborre i några dammar och tillgång på jakt på högdjur, harar och så kallade åkerhöns. Omkring ägorna finns dubbla stengårdar (stengärdesgårdar). Utsädet betecknas som tillräckligt och gott, höbolet och mulbetet likaså. Under gården finns åtta frälsehemman och 21 gatehus, varav ett är inrättat till krog. Det finns även en mjölkvarn. Skogsbeståndet utgörs av bok och ek samt surskog. Kåseholms godsherre är Hind. Julius och Johan Coyet som även är patronatus till Tryde kyrka.

I Gillbergs något mer kortfattade beskrivning av grannbyarna Ramsåsa och Tryde framgår att de har sandig och skarp åker, nödig höbol, någon torvjord och surskog. I Ramsåsa fanns även ett kalkstensbrott.

Av kartan över Ramsåsa fälad från år 1767, framgår att stora delar av Kåseholms nuvarande fastighet (inom röd markering) ingick i fäladsmarken.

Kåseholm och skiftena

År 1767 gör Kåseholms dåvarande ägare Coyet en ansökan om storskifte av Tryde bys inägor. ”Som Tryde By är belägen uti Christianstads Län, Ingelstads Härad och till större deblen lydande under min sätesgård Kåseholm, finner jag mig härmedelst föranlåten, anseende till en stor oreda, så vähl på åckrar, som ängar, till nyssnämde by, anhålla hos Kongl Landshöfdinge Embetet, om förordnande till CommissionsLandtmätaren Herr Rubens, hvilken jag äger bästa förtroende till, att nu i nesta sommar företaga storskiftesdelning öfver Tryde Bys ägor; Hvaröfver jag afvacktar Kongl. LandsHöfdinge Embetets Utslag.” Lantmätaren Rubens infann sig enligt protokollet på Kåseholms sätesgård den 11 maj år 1767. Innan skiftesreformerna hade varje brukare sina åker- och ängstegar utspridda på en mängd olika ställen över hela byn. Året därpå, år 1768, genomfördes storskiftet som resulterade i att varje brukare fick åker- och ängsmark i något färre skiften än tidigare.

En av de äldsta kartorna över Ramsåsa härrör från samma år som Trydekartan, 1767. Kartan redovisar ett område som berör en betydande del av Kåseholms ägor i söder, den så kallade Ramsåsa fälad. Fäladen är en trädlös betesmark med ett flertal partier markerade som våtmark. Ett vattensystem med förgreningar rinner igenom den västra delen av fäladsmarken. I det nordvästra hörnet passerar en väg, vilken delvis sammanfaller med dagens väg till Tryde. Kobäck, ett slingrande vattendrag passerar strax söder om Kåseholm. Torpen Stora och Lilla Perstorp finns schablonartat utritade strax öster om gården.

År 1783-84 med kompletteringar gjorda 1795 och 1810, upprättas en karta över samtliga ägor till Ramsåsa by. Byns marker är vid denna tid indelade i två vångar, Östre och Västre vång. Markerna är tämligen steniga och består av en hel

Ett utsnitt av Ramsåsa bys enskifteskarta är lagd ovanpå 1970-års ekonomiska karta. Kåseholms nuvarande fastighetsgräns är markerad med röd linje.

del sandjord. Åker- och ängsmark ligger blandade inom vängen. Flera av skiftena benämns som buskrika. Ek förekommer eller hade gjort, vilket indikeras av namnet *Ekebier* (ekbacke) som är markerat på flera ställen.

Ytterligare en karta över Ramsåsa fälad upprättas 1793-95. Vattensystemet som tidigare hade ett stort antal förgreningar är på denna karta reglerat. I anslutning till fäladsmarken finns nu flera byggnader, troligen torp eller arbetarbostäder. En hägnad löper utmed hela den norra och södra gränsen.

I början av 1800-talet ersätts storskiftet av en betydligt mer radikal skiftesreform, enskiftet. Syftet är att varje brukare ska få sina marker i ett sammanhängande skifte i direkt anslutning till sin gård. Detta medför att många gårdar flyttas från sin gamla tomt. Enskiftet av Tryde by fastställs den 27 juni 1807. När skiftesprocessen påbörjas har gårdarna samma placering som 80 år tidigare, men resultatet av skiftet blir att gårdar flyttas från bykärnan ut till nya fastigheter. Gårdar som redan är etablerade utanför bykärnan är det sk *Snabehuset* samt en gård i *Tryde Eke*. En väderkvarn finns nordväst om byn. Tryde är fortfarande indelat i tre vångar: *Westre, Nörre och Östre Wång*. I början av 1800-talet inrättade den dåvarande ägaren på Kåseholm ett skol- och fattighus i Tryde by. Enskifte genomförs även i Ramsåsa by år några år senare, 1812. Den nordligaste delen av Ramsåsa by avdelas till Kåseholms skifte och de gårdar som lyder under Kåseholm flyttas hit från bykärnan. Denna del kallas Lilla Ramsåsa och har tidigare utgjorts av gemensam betesmark.

Skånska rekognosceringskartan från 1810-talet. Kåseholms nuvarande fastighetsgräns är markerad med röd linje.

På skånska rekognosceringskartan från 1810-talet framträder ett öppet landskap. Inom Kåseholms inägor finns däremot en hel del lövskog, som till skillnad från den omgivande utmarken är skyddad från betande djur. En rak uppfartsväg leder upp till Kåseholms mangårdsbyggnad som är markerad som en trelängad byggnad. Omedelbart norr om huvudbyggnaden finns en symmetriskt anlagd trädgård eller park indelad i fyra kvarter. På ömse sidor om uppfartsvägen finns dammar anlagda längs med ett vattendrag och söder om dessa finns gårdens ekonomilängor.

I det omgivande landskapet syns effekterna av det nyligen genomförda enskiftet i Tryde by, genom utflyttade, jämnt placerade gårdar på tidigare obebyggda marker. Även i Ramsåsa börjar så smått en utflyttning av gårdar, bland annat till nyss nämnda Lilla Ramsåsa i de södra delarna av Kåseholms ägor. På utmarken finns här och var enklare torpbebyggelse. Dessa heter ofta något som slutar på -hus, till exempel Skoghuset, Allmänningshus eller Ängahuset.

På 1830-talet sker förändringar i ägandet av gårdarna som legat under Kåseholm. I samband med ett arvsskifte avyttras gårdarna från godset och endast huvudgården stannar kvar som säteri i släktens ägo.

De stora förändringar som skiftesreformerna innebar framträder även tydligt på generalstabskartan från 1860-talet. De flesta byarna i landskapet har splittrats upp vid den här tiden. Rätade vägar har i många fall ersatt de gamla slingrande vägarna som följde landskapets naturliga former. En stor förändring för Tryde är att järnvägen nu passerar precis förbi.

Generalstabskartan, 1860-talet.

1883 års karta över Kåseholm.

År 1883 upprättas en karta över Kåseholms ägor. Fastigheten har vid den här tiden en något större utbredning söderut än idag. Både marker och bebyggelse är tydligt inritade, men tyvärr saknas den tillhörande beskrivningen. Mangårdsbyggnaden har en fyrkantig form med en omfattande park- och trädgårdsanläggning i norr. De båda dammarna är markerade direkt söder om mangårdsbyggnaden. Kringbyggda ekonomilängor finns på ömse sidor om den raka uppfartsvägen. Två arbetarbostäder finns vid uppfartsvägens vägskäl och tre finns sydost om gården, intill betesmarken. Vägnät och ägor präglas i hög grad av räta vinklar som än idag återfinns i landskapet.

Kåseholm under 1900-talet

Under senare delen av 1800-talet och tidigt 1900-talet tilltar uppodlingen av tidigare ängs- och betesmarker. Arealen åkermark ökar på många håll, så även i Kåseholm. En fullständig omvandling sker dock inte här. Fortfarande finns ett betydande inslag av insprängda betesmarker och lövskogsdungar kvar i landskapet, vilket syns på häradskartan. Märgelgravar finns utspridda på åkrarna. Här tas kalkhaltig lera upp, så kallad märgel, som används till jordförbättring. På häradskartan blir det tydligt att Kåseholm ligger på gränsen mellan de två länen. Kartan över Malmöhus län är upprättad på 1910-talet och för Kristianstads län omkring 1930. Kåseholms mangårdsbyggnad tillsammans med den omfattande park- och

Häradskartan från 1910-talet och 1930-talet har lagts ihop. Kåseholms nuvarande fastighet är rödmarkerad.

trädgårdsanläggningen hamnar inom Malmöhus län och speglar således förhållandena på 1910-talet. Gränsen går i vattendraget vid dammarna. Ekonomilängorna och området längs med uppfartsvägen hamnar inom Kristianstads län och är vid karteringen relativt nybyggda.

Strax söder om vägen till Tryde ligger tre byggnader, troligen arbetarbostäder för anställda på gården. Ytterligare ett hus finns nordväst om dessa, på andra sidan vägen. Ett foto från tidigt 1900-tal visar dessa tre hus och ytterligare en byggnad som skymtar i bakgrunden. En väg och ett stengärde passerar framför. De närmsta omgivningarna är helt öppna, närmast kala med enbart ett fåtal yngre träd. I bakgrunden i riktning mot herrgården syns högväxta lövträd.

Ett fotografi från tidigt 1900-tal visar uppfartsvägen mot gården kantad av en allé och tidstypiska vitmålade stenar. Den äldre generationen ekonomibyggnader med murar av natursten ligger längs med vägen. På ett annat foto är gårdens anställda med familjer samlade och uppställda på trappan med godsherren i mitten. Från år 1905 härrör ett liknande foto som är taget från grinden mot mangårdsbyggnaden. Här står ett drygt tiotal män uppställda, troligen anställda på gården. Rundeln framför huset syns väl, liksom den täta häcken vid infarten. Från 1930-talet härrör ett flygfoto som visar gården under tidig vår. De nuvarande ekonomilängorna i väster ser nybyggda ut och i öster finns en av de nuvarande längorna. Mangårdsbyggnaden är omgiven av en lummig men strukturerad parkanläggning med trädgårdsmästarebostad i norr. Hårt betade marker omger gårdsmiljön.

Vy mot mangårdsbyggnaden, troligen tidigt 1900-tal.

Kåseholms mangårdsbyggnad, år 1905. Foto från ATA.

Flygfoto från 1930-talet, hämtat från boken Vid en landsväg, Rogberg, Mats.

Kåseholm finns beskriven i boken *Gods & Gårdar* från år 1943. Arealen utgörs år 1943 av 195 ha fördelat på 100 ha åker, 45 ha skog och resten betesmark. Djurbesättningen består vid samma tid av 10 fölston, 15 unghästar, 40 kor och ca 60 ungdjur. Mangårdsbyggnaden uppges vara uppförd 1647 och ombyggd i början av 1800-talet. Ekonomibygnaderna är uppförda år 1926. Den grova kastanjen med en krona som mäter 30 meter diameter nämns även.

Dagens Kåseholm

Gårdsmiljön

Mangårdsbyggnaden utgörs av en vitputsad, trelängad corps-de-logi med fasta flyglar. Mansardtaket är täckt med tegel. Fasaden som är vänd mot uppfarsvägen i söder har en dubbeltrappa och frontespis. De småspröjsade fönstren är målade i en gråblå kulör. Interiört är en äldre rumsindelning till stora delar bevarad. I den fasta inredningen finns bland annat ett äldre parkettgolv lagt av furubräder. Flera av innerdörrarna och dörrromfattningarna är rikt dekorerade med utskuren dekor i form av rosetter eller romber.

Gården ligger lummigt inbäddad omgiven av en mångfald av olika sorters träd och buskar, varav flera är grova och har nått anseelig ålder. Imponerande är den grova hästkastanjen strax sydost om gården, som lär vara Skånes grövsta. Här finns även bland annat äldre hassel, lind och hagtorn. Gårdsplanen omges i söder av en klippt bokhäck vars grova dimensioner antyder en hög ålder. Den omfattande park- och trädgårdsanläggningen är igenlagd sedan länge och utgörs idag öppna gräsytor. Ekarna i de gårdsnära betesmarkerna betonar herrgårdslandskapet. Ekonomibygnaderna ligger samlade för sig i söder.

Till vänster syns en bit av parkettgolvet av lagda bräder, samt utskurna detaljer från dörrar och omfattningar. Till höger syns mangårdsbyggnadens norra fasad.

Ett par träd, bl a kastanjen som syns överst till höger, har fått en plakett av Skånes natur. Nederst till höger syns en grov, tidigare hamlad lind. Nederst till vänster syns några av ekarna söder om gården.

Landskapet

Landskapet kring Kåseholm är öppet och böljande, präglat av ett aktivt jordbruk. Gränserna är ibland skarpa där rationella och bördiga åkrar med spannmål eller raps ligger sida vid sida med karga betesmarker. Lövträd längs vägar och fält ramar in och skapar rumslighet. Mindre gårdar ligger utspridda i landskapet. Vindkraftverk skymtar en bit bort, men området är förhållandevis tyst.

Den södra halvan av dagens fastighet har nästan helt och hållet ingått i den så kallade Ramsåsa fälad som österut hängde ihop med Tryde bys fäladsmarker. Innan bygränserna fastställdes nyttjades dessa utmarksområden gemensamt. Under senare delen av 1800-talet och tidigt 1900-tal odlades vissa delar upp, men betesmarken söder om Trydevägen och betesmarken i öster fortsatte att betas. Idag betas de steniga markerna av får och nöt. Arter som jungfrulin, darrgräs,

Överst vy över en del av betesmarken söder om gården. I mittersta raden syns exempel på växtlighet i området: en hamlad, grov sälg, orkidé och darrgräs. Nederst är ett foto från troligen början av 1900-talet. Av dessa byggnader finns endast grunderna kvar.

Många träd står längs gränser i landskapet, till exempel i eller invid stengärden. Den så kallade Kobäck (nederst t. vä.) är en naturlig gräns som länge utgjorde socken-, härads- och länsgräns.

käringtand, stagg, humleblomster och flera olika arter av orkidéer förekommer i området. Flera träd bär spår av hamling eller bete, bland annat askar. En tidigare hamlad sälg finns mitt i betesmarken och i söder finns en grov och knotig ek som troligen har fått sin form på grund av bete. I anslutning till en damm i södra delen av betesmarken förekommer lövgroda. Både klockgroda och stor vattensalamander har noterats i närliggande vattensamlingar

I den norra delen av betesmarken finns grunderna efter arbetarbostäderna som fanns här i början av 1900-talet. Lämningarna syns främst som förhöjningar i marken. Här är marken mer gödselpåverkad och därmed mindre artrik.

Den sydligaste delen av fastigheten utgörs av ett tätvuxet lövskogsområde bestående av en blandning av bland annat ek, hassel, lind, bok och fågelbär i olika ålder. Längs kanten finns bryn av slån, sälg och nypon. I de äldsta kartorna utgjordes denna del av ängsmark som tillhörde Ramsåsa.

Kåseholm i inventeringar och program

Forn- och kulturlämningar

Enligt fornminnesregistret finns flera forn- och kulturlämningar noterade i trakterna kring Kåseholm. Flertalet ligger dolda under mark och är därför inte framträdande i landskapet. De äldsta lämningarna härrör från stenåldern och utgörs av boplatslämningar med fynd av flintavslag, skörbrända stenar och olika typer av bearbetad flinta såsom yxor och skrapor. Mer sentida lämningar av odling finns i ett område strax nordväst om gården i form av så kallad fossil åkermark bestående av ett tiotal röjningsrösen. Lämningarna efter de byggnader som har funnits i betesmarken söder om Kåseholm finns noterade i registret, men utan några närmare uppgifter om vad det var för typ av bebyggelse.

Kulturminnesvårdsprogram

I 1984 års kulturminnesvårdsprogram för Kristianstads län är Kåseholm medtagen som ett objekt: *”Kåseholm, äldre sätesgård. Huvudbyggnaden, som byggdes om under tidigt 1800-tal, står som en av de yngsta representanterna för 1700-talets arkitektur.”* Här lyfts enbart själva gårdsbyggnaden fram, inte det omgivande landskapet.

Åtgärdsprogram för landskapsvård

1990 års nya jordbrukspolitik innebar en avreglering av jordbruksmarknaden. Stora rationaliseringar och nedläggningar av jordbruksmark väntades. För att bevara odlingslandskap med särskilt värdefulla natur- och kulturmiljövärden inrättades landskapsvårdsersättningar. Som ett underlag till prioriteringar upprättades regionala åtgärdsprogram. Åtgärdsprogrammet för Kristianstads län upprättades år 1991. Inledningsvis konstateras framsynt att det nästan alltid finns starka samband mellan bevarandet av naturvärden och kulturmiljövärden.

I åtgärdsprogrammet ingår området Kåseholms omgivningar. Området bedöms som ett klass II- område ur såväl naturvård som kulturmiljövård. Det mosaikartade landskapet med betesmarker lyfts fram. Det nämns också att Kåseholms sätesgård är medtaget i kulturminnesvårdsprogrammet.

Kulturlandskapsinventering

1993 års Kulturlandskapsinventering i Kristianstads län togs fram med anledning av att man konstaterat brister i kunskapen om kulturmiljövärden i odlingslandskapet, i synnerhet i skogs- och mellanbygden. Det fanns en oro för kommande snabba förändringar inom jordbrukspolitiken med bland annat rationaliseringar

Forn- och kulturlämningar kring Kåseholm, utdrag ur Fornsök, Riksantikvarieämbetet.

som följd, liksom urbanisering med utbyggnad av tätorter och infrastruktur. Syftet med inventeringen var att tillsammans med ängs- och hagmarksinventeringen skapa en grund för ett bevarandeprogram för odlingslandskapet, men även få fram ett långsiktigt användbart underlagsmaterial.

Målet med inventeringen var att identifiera områden med stora bevarandevärden i länets olika bygder. Vid bedömningen av objekten användes en rad kriterier som tagits fram enligt de länsvisa program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturvärden. Kriterierna *Representativitet*, *Säregen*, *Mångformigt*, *Kontinuitet*, *Raritet*, *Helhet* och *Hävdens tillstånd* användes. Sekundärt användes kriterierna *Tillgänglighet* och *Skönhet*, som stödkriterier.

Bevarandevärdet för varje område klassificerades utifrån tre klasser, där klass I hade högsta bevarande värde, klass II mycket högt bevarandevärde och klass III högt bevarandevärde. I den sammantagna bedömningen handlade det sällan om enstaka byggnader eller objekt, utan helhetsperspektivet betonades. Vid bedömningen av miljöerna användes länet som helhet som referens och jämförelse. Man strävade också efter att välja ut representativa kulturlandskap inom respektive kommun.

Landskapet kring Kåseholm redovisas som ett klass I-område med högsta bevarandevärde. Området omfattar totalt 216 ha inom sydvästs-kånes slätt- och backlandskap. Enligt den kulturhistoriska beskrivningen är Kåseholm en herrgård med ett vackert corps-de logi från tidigt 1800-tal. ”Området speglar något så ovanligt som ett herrgårdslandskap som endast delvis genomgått den hårda rationaliseringen av marken. Detta vittnar den mångfald av ängs- och hagmarksobjekt som finns i området. Här finns närmast herrgårdsbebyggelsen ett mosaikartat odlingslandskap med främst blockrika beteshagar. På åkerfälten finns en del märkegravar kvar, men de flesta har dock fyllts igen med sten. Området som helhet får anses som mycket intressant ur kulturhistorisk synvinkel.” Den nu-

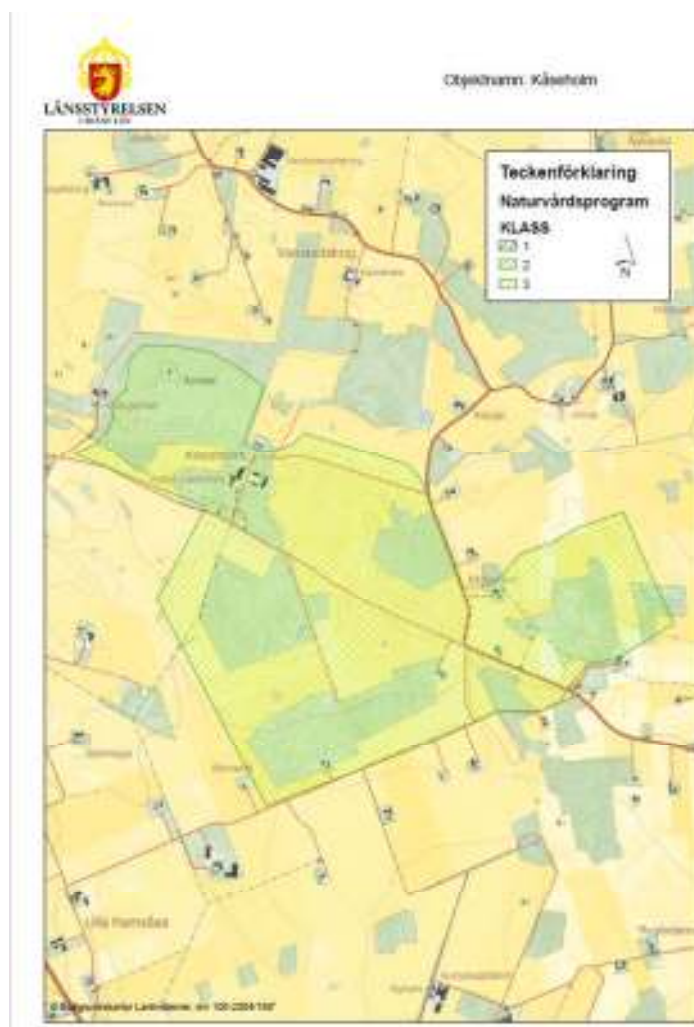
varande skötseln bedöms som välskött. De kriterier som lyfts fram för Kåseholmsområdet är *Representativitet*: herrgårdslandskap i slättbygd, *Mångformigt*: området innehåller en rad intressanta kulturhistoriska element samt *Helhet*: komplett jordbruksmiljö av delvis ålderdomlig prägel.

Bevarandeprogram

Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet utarbetade under år 1991 allmänna råd för upprättande av länsvisa program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturvärden. Med kulturlandskapsinventeringen som grund togs ett bevarandeprogram fram för dåvarande Kristianstads län år 1993-94. Inledningsvis konstateras att ”*Bevarandeprogrammet ska i första hand användas för att identifiera, dokumentera och beskriva odlingslandskapets höga natur- och kulturvärden så att dessa kan bibehållas och bevaras för framtiden.*” I bevarandeprogrammet återfinns Kåseholmsområdet med snarlik motivering som i kulturlandskapsinventeringen, men med kommentaren att ett ängs- och hagmarksoblekt finns i områdets centrala delar med gräsheds- och fuktängsvegetation, varav stora delar opåverkade av kväve med flera skyddsvärda växter. I en sammanfattande tabell framträder bland annat att det är både natur- och kulturvärden som gör Kåseholm intressant.

Från Bjäre till Österlen

År 1996 gav länsstyrelsen i dåvarande Kristianstads län ut boken *Från Bjäre till Österlen*, en bok om värdefulla natur- och kulturmiljöer i Kristianstads län och samtidigt ett program för hur länsstyrelsen ska bedriva arbetet med natur- och kulturmiljöfrågor i länet, och hur värdena ska kunna bevaras. Kåseholm ingår här som ett utpekade område med varierat odlingslandskap med naturbetesmarker och dungar av ädellövskog. Även i denna beskrivning lyfts fram att landskapet endast delvis genomgått den hårda rationalisering som är vanlig för godslandskap. Landskapet är fortfarande mosaikartat med blockrika betesmarker. Strax söder om gården finns en välbevarad, stenig och tuvig hagmark med ett rikt trädskikt. Enligt beskrivningen förekommer bland annat lövgroda och viktiga naturtyper för sällsynta fjärilsarter. Sammantaget ger det en viss uppfattning om hur godsens odlingslandskap såg ut i äldre tider. För att bibehålla värdena anges att inga planteringar i odlingslandskapet bör förekomma. Den skogligena kontinuiteten bör bevaras och en fortsatt hävd av naturbetesmarkerna utan gödsling. Bebyggelsemiljön kring sätesgården bör bevaras intakt.

Utdrag ur naturvårdsprogram för Skåne. Kåseholmsområdet är markerat med gul skraffering.

Naturvårdsprogram

Kåseholmsområdet ingår idag i länsstyrelsens naturvårdsprogram. Beskrivning och motivering är densamma som i föregående Från Bjäre till Österlen; det varierade odlingslandskapet med inslag av naturbetesmarker och dungar av ädellövskog. Området betecknas med klass N3 ur naturvårdsperspektiv. För värdena ska bibehållas anges att inga planteringar bör förekomma i odlingslandskapet och att den skogliga kontinuiteten bevaras och en fortsatt hävd av naturbetesmarkerna utan gödsling. Den tredje punkten som rörde bebyggelsemiljön kring Kåseholm, som fanns med Från Bjäre till Österlen, saknas däremot. Antagligen för att den i första hand hänvisar till kulturmiljövärden.

Områden som ingår i ängs- och betesmarksinventeringen för Kåseholmsområdet. Den nuvarande fastighetsgränsen är rödmarkerad.

Ängs- och betesmarksinventeringen - TUVÅ

Kring Kåseholm och dess närmsta omgivning finns åtta områden med i ängs- och betesmarksinventeringen. Dessa områden finns redovisade i Jordbruksverkets databas TUVÅ och utgörs av betesmarker. De betas av får eller nötkreatur och är överlag välhävdade. Så kallade signalarter som exempelvis stagg, blåsuga och olika arter av orkidéer såsom ängsnycklar och Sankt Pers nycklar är noterade i flera av områdena. Tack vare lång kontinuitet i hävden och avsaknaden av gödning har förutsättningar för en rik biologisk mångfald skapats.

Skyddsvärda träd - Trädportalen

Kring Kåseholm finns många äldre och grova träd av olika slag. Många av dem finns redovisade i den så kalla de Trädportalen. Trädportalen ligger under ArtDatabanken och är en oberoende samlingsplats för fynd av biologiskt eller kulturhistoriskt värdefulla träd. Trädportalen har tagits fram som en del i genomförandet av Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd. Här samlas information om grova träd, gamla träd och hålträd och syftet är att öka kunskapen om sådana träd.

Hästkastanj är i allmänhet vanligt förekommande vid gods och större gårdar, i alléer, parker och städer. Strax sydost om Kåseholms mangårdsbyggnad finns en enorm hästkastanj. Den lär vara Skånes nu levande största kastanj. Trädet mäter 5.11 meter runt stammen och har en krona på över 112 meter i omkrets. Detta kan jämföras med Sveriges största hästkastanj som mäter 5.87 i omkrets. Denna finns vid Marby Östergård utanför Norrköping. Kanske planterades Kåseholms hästkastanj symboliskt i samband med att godset byggdes om i början

De gula markeringarna visar samtliga träd som är redovisade i Trädportalen.

av 1800-talet? Eller kan den vara ännu äldre? Trots höga natur- och kulturvärden finns denna hästkastanj inte med i trädportalen.

Som en rest av en tidigare allé upp till gården finns flera äldre hästkastanjer kvar. Två av dem, som står mitt emot varandra strax norr om ekonomibyggnaderna är noterade i Trädportalen. Allén är inte utmärkt på någon karta, men syns däremot på ett par äldre fotografier från början av 1900-talet. Båda finns med i Trädportalen. Rester av en allé kan även skönjas längs med landsvägen söder om gården. Allén har en tydlig början i sockengränsen öster om gården med ett något mer diffust avslut i väster. Eftersom en allé i regel är medvetet planerad och planterad är start- och målpunkter i regel inte slumpmässiga. De ursprungliga träden har till stora delar bytts ut och man har antagligen låtit spontant uppvuxna träd ersätta efter hand, varav en hel del ask.

Ek är ett typiskt symbolträd för gods- och slottsmiljöer, något som också märks kring Kåseholm. Ett knappt trettiotal grova ekar finns i betesmarken sydost om gården.

Sammanfattning

Kåseholm utgör en intressant helhetsmiljö med höga samverkande natur- och kulturvärden, vilket förstärks av att fastigheten omfattar både gårdsbebyggelse och aktivt brukade marker. Stora delar av de historiskt tillhörande markerna finns fortfarande i gårdens ägo. Kåseholm utgörs av en kulturhistoriskt värdefull byggnadsmiljö med anor från 1600-talet men med formspråk och byggnadsdetaljer som hör hemma i det tidiga 1800-talet. Den rika variation av växtlighet, i synnerhet de gamla grova träden närmast gården som är en rest av den äldre park- och trädgårdsanläggningen, utgör ett intressant grönt kulturarv. Ekarna i gårdens när-område signalerar ståndsmässig herrgårdsmiljö, medan träden i betesmarkerna visar spår av en kontinuerlig hävd i form av bete och hamling. Trädmiljöer som dessa hyser i allmänhet en rik biologisk mångfald som inrymmer såväl insekter som lavar och fladdermöss.

Landskapet är variationsrikt och på sina håll är gränsen mellan bördig åker och mager betesmark skarp. Kåseholm ligger i en gränsbygd, både administrativt och kulturgeografiskt, vilket tillsammans med de ofta begränsade resurserna troligen bidragit till att godset inte är särskilt välkänt. Samtidigt har detta med stor sannolikhet medverkat till att miljön har bibehållit ålderdomliga drag, såväl i byggnader som i landskap. De bitvis karga men artrika betesmarkerna utgör rester av en vidsträckt fäladsmark som har mycket lång historisk kontinuitet, något som kan följas i det äldre kartmaterialet.

Kristianstad 2014-07-03

Cissela Olsson, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne

Källor

Kartmaterial

Gerhard Buhrmans karta över Skåne, Riksarkivet	1684
Ramsåsa sn, Ramsåsa fälad	1767
Ramsåsa allmänning	1793
Ramsåsa by, enskifte	1783/1810
Tryde sn	
Tryde bys norre vång, storskifte,	1767
Tryde bys östre vång	storskifte 1768
Tryde bys västre vång	storskifte 1769
Tryde bys allmänning	1796
Vanstad sn	
Vanstad by geom. avm	1729
Skånska rekognosceringskartan,	1810-talet
Generalstabens karta,	1860-talet
Karta över ägora till Kåseholm, Kåseholm	1883
Häradskartan, Malmöhus län	1910-15
Häradskartan, Kristianstads län	1926-34
Ekonomiska kartan	ca 1970

Litteratur

- Campbell, Åke. 1928. *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet. Etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader.*
- Gillberg JL. 1767. *Historisk, Oeconomisk och Geographisk Beskrifning Öfver Christianstads Låhn uti Hertigdömmet Skåne.* Faksimilupplaga 1980, Walter Ekstrand Bokförlag, Lund.
- Länsstyrelsen i Kristianstad län. 1984. *Kulturminnesvårdsprogram.*
- Länsstyrelsen i Kristianstad län. 1991. *Åtgärdsprogram för landskapsvård.*
- Länsstyrelsen i Kristianstad län. 1993. *Kulturlandskapsinventering.*
- Länsstyrelsen i Kristianstad län. 1993. *Bevarandeprogram för odlingslandskapets natur- och kulturvärden.*
- Länsstyrelsen i Kristianstad län. 1996. *Från Bjäre till Österlen.*
- Rogberg, Mats. 2005. *Vid en landsväg. Byar och samhällen flygfotograferade på 1930-talet.*
- von Schwerin, H. H. 1934. *Skånska herrgårdar under svensk tid.*
- Sydow W von, Björkman S. 1944. *Svenska gods och gårdar. Del 8. Kristianstads Län, södra delen.*

Digitalt material

Fornsök, Riksantikvarieämbetet:

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Historiska kartor, Lantmäteriet:

<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>

Kulturmiljöprogram, länsstyrelsen i Skåne:

<http://www.lansstyrelsen.se/SKANE/SV/SAMHALLSPLANERING-OCH-KULTURMILJO/LANDSKAPSVARD/KULTURMILJOPROGRAM/Pages/kulturmiljoprogram.aspx>

Naturvårdsprogram, länsstyrelsen i Skåne:

<http://www.lansstyrelsen.se/SKANE/SV/SAMHALLSPLANERING-OCH-KULTURMILJO/PLANFRAGOR/KARTOR-OCH-PLANERINGSUNDERLAG/NATURVARDSPROGRAM/Pages/index.aspx>

Skyddsvärda träd, Trädportalen:

<http://www.tradportalen.se/>

Tomelilla kommun:

<http://www.tomelilla.se/>

Ängs- och betesmarksinventeringen, databasen TUVVA vid Jordbruksverket:

<https://etjanst.sjv.se/tuvaut/site/index.htm>

Muntliga uppgifter

Håkan Jeppsson, Kåseholm 2014-06-18

Regionmuseets E-rapportserie 2014

Kulturmiljö

1. Baldringe kyrka – utvändig renovering, Baldringe sn, AM, Maria Sträng, 2013
2. Pynten i Vattenriket, Kristianstad sn, BD, Jimmy Juhlin Alftberg och Helene Stalin Åkesson, 2013–2014
3. Barkåkra kyrkogård, Barkåkra sn, VP, Åsa Jakobsson och Maria Sträng, 2013
4. Södra Sandby kyrka – medeltida träskulpturer, Södra Sandby sn, AM, Maria Sträng, 2013
5. St Petri kyrka – ombyggnad av värme- och ventilationssystem, Klippans sn, AM, Åsa Eriksson Green, 2013
6. Långalts myr – markanvändning och historia, Örkelljunga och Skånes Fagerhult sn, DK, Cissela Olsson, 2013
7. Östra Karaby kyrka – utvändig renovering, Östra Karaby sn, AM, Kerstin Börjesson, 2013
8. Dalby kyrka, 9½- Sekler av förändring, byggnadsarkeologiska iakttagelser vid utvändig renovering, Dalby sn, BAD Petter Jansson, 2012
9. Norra kyrkogården i Lund, Lunds stad, VP och bilaga med kvartersbeskrivning, Kerstin Börjesson, Åsa Jakobsson och Anna Rabow, 2013
10. Buxbom, Handbok om buxbom på begravningsplatser i Skåne och Blekinge, PJ, Cissela Olsson och Anna Rabow, 2014
11. Dörrar och portar på uthus – kurs inom landsbygdsprogrammet, Helena Rosenberg, 2013
12. Kvistofta församlings kyrkor – utrustning för värmesystem, Bårslövs sn, Fjärestad sn, Glumslöv sn och Kvistofta sn, AM, Maria Sträng, 2014
13. Östra kyrkogården i Lund, Lunds stad, VP, Kerstin Börjesson, Åsa Jakobsson och Anna Rabow, 2014
14. Gundrastorp – Ekholmens dammverk, Vittsjö sn, AM, Helena Rosenberg, 2013–14
15. Bäckaskog slott 2014, Kiaby sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2013–14
16. Krubbemölla – omläggning av stråtak, Vitaby sn, AM, Emelie Petersson, 2014
17. Glimmebodagården – vårdåtgärder 2014, Brösarp sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2014
18. Brönnestad kyrkogård, Brönnestad sn, VP, Åsa Eriksson Green, Åsa Jakobsson och Emelie Petersson, 2013
19. Sankt Nicolai kyrka – tillbyggnad vindfång, Trelleborgs sn, AM, Kerstin Börjesson, 2013
20. Ignaberga kyrka – invändig renovering, Ignaberga sn, AM, Åsa Eriksson Green, 2012
21. Tomelilla Byagård – Vård- och underhållsplan, Tryde sn, VP, Jimmy Juhlin Alftberg och Lars Buhrgard, 2014
22. Heliga Trefaldighetskyrkans kyrkogård, Kristianstad sn, VP, Åsa Eriksson Green, Åsa Jakobsson, Boel Nordgren och Cissela Olsson, 2013
23. Vallkärra kyrkogård, Vallkärra sn, VP, Åsa Jakobsson, Anna Rabow och Carin Strümpel-Alftén, 2014
24. Käseholm. Natur- och kulturvärden – en översikt, Tryde sn, DK, Cissela Olsson, 2014.

Förkortningar:

AF-antikvarisk förundersökning
AM- antikvarisk medverkan
AU-arkeologisk utredning
DK- dokumentation, övrigt

FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD-murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning

PJ- projektrapport
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD-byggn-ark-dokumentation

